

Krcho, Ján; Rusnák, Rastislav

K problematike datovania vývojových fáz Urbanovej veže v Košiciach

Archaeologia historica. 2017, vol. 42, iss. 1, pp. 47-69

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2017-1-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136533>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K PROBLEMATIKE DATOVANIA VÝVOJOVÝCH FÁZ URBANOVEJ VEŽE V KOŠICIACH

JÁN KRCHO – RASTISLAV RUSNÁK

Abstrakt: Príspevok reaguje na výsledky zatiaľ posledného stavebno-historického výskumu Urbanovej veže v Košiciach, ktorá je zvonnicou farského kostola, Dómu sv. Alžbety, a ktorá je najmä v povojnovej literatúre datovaná do poslednej štvrtiny 14. storočia. Nové zistenia architektonického výskumu dopĺňajú jednak výsledky dendrochronologického výskumu a jednak rozbor výsledkov dosiaľ jedinej archeologickej sondy umiestnenej v exteriéri veže na styku s jej murivom. Vyhodnotenie všetkých spomenutých výskumov vedie k záveru, že tradičné povojnové datovanie stavby bude potrebné prehodnotiť a stavbu veže posunúť až na začiatok 17. storočia. Príspevok zároveň ponúka prehľad literatúry a prameňov o Urbanovej veži, vrátane staršej, predvojnovej literatúry, ktorá vo väčšine, naopak, podporuje novoveké datovanie stavby.

Kľúčové slová: Košice – Urbanova veža – zvonica – datovanie – renesancia.

Dating of the Development Phases of the Urbanova Veža Tower, Košice

Abstract: This contribution assesses the results of the latest building and historical research into Urbanova veža (Urban Tower) in Košice, the bell tower of the parish Church of St. Elisabeth. The tower is dated, especially in post-war literature, to the last quarter of the 14th century. New findings concerning architectural research are supplemented with the results of dendrochronological research and with the analysis of the results of the only archaeological probe so far, on the outside of the tower, on the masonry surface. The research results indicate that the post-war dating of the construction will have to be reassessed and the construction of the tower will have to be shifted to the early 17th century. At the same time, the article offers an overview of specialist literature and written sources devoted to Urbanova veža including earlier, pre-war literature that, in contrast, supports the modern-age dating of the building.

Key words: Košice – Urbanova veža – bell tower – dating – renaissance.

Urbanova veža je masívna, štvorpodlažná stavba v centre historického jadra Košíc, postavená ako zvonica Dómu sv. Alžbety, hlavného farského kostola Košíc. V doterajšej literatúre prevládajú dva názory na datovanie jej výstavby. Starší historici datujú výstavbu celej Urbanovej veže do roku 1628 alebo 1629, novšie pramene uvažujú o nejakom (často bližšie neurčenom) stredovekom základe, ktorý bol v roku 1628 iba upravený. Po požiari v roku 1968 prevláda novšie datovanie, toto datovanie preberajú aj niektoré veľké syntézy dejín umenia na Slovensku (Urbanová 2009, 249, 704).

Z prvej skupiny historikov, ktorí výstavbu veže datujú do roku 1628: József Tutkó, János Sziklai a Samu Borovszky, Lajos Kemény, György Kerekes, Vojtech (Béla) Wick.

József Tutkó píše o stavbe veže ako o udalosti roka 1628. Vežu postavili pre zvon, ktorý sa nedal umiestniť vo veži kostola. Svedčí o tom aj to, že pod zvon, ktorý bol nejaký čas v budúce mestskej rade, ukryli telo mŕtveho Bocskayovho vojvodu Blažaja Lipaya, zavraždeného v roku 1605 (Korponay 1866–1870, 31). V tom čase bol teda zvon mimo užívania: „E harang a sz. Erzsébet egyház egyik tornyába sem illesztethetettel, hanem azon kívül, az egykori tanács épületében, hol öntetett vala, egyszersmind helyt foglala is. Bizonyítja ezt azon esemény; midőn Bocskay fővezére Lipay Balázs, a már annak helyén említett időben, megöletett, hullája ezen harang alá rejtetett, s mi arra mutat, hogy a nagy harang akkorában használaton kívül vala. Ez évből a városi tanács annak részére nagy tornyot építtetett, s a harang bele is helyezettetett.“ (Tutkó 1861, 138–140) Podľa monografie Abovskej župy vežu postavili začiatkom 16. storočia pre zvon Urban, lebo ten sa kvôli svojim rozmerom nedal umiestniť vo veži farského kostola: „A dómtól északra néhány méternyire a XVI. század elején épült Orhán-torony, hatalmas, faragott kőszegélyes falaival... Ezt kizárólag a Szt-Erzsébet templom számára öntött nagy harangnak emelték, mert azt terjedelmé miatt nem helyezhették a dóm tornyában.“ (Sziklay–Borovszky 1896, 18) József Mihalik tvrdí, že vežu postavili v roku 1628: „Az Orbán-torony, 1628-ban épült azon

nagy harang elhelyezésére, mely 1557-ben, a megelőző évben Kassán dúlt tűzvészben megolvadt harangok megmaradt részeiből öntetett lllenfeld Ferencz kassai mester által. A kapu fölött Kassa város czimere s egy felirat, az ajtó félkörű nyilasában csinos kovácsolt rácsmű foglal helyet.“ (1897, 43)

Dalšie podrobnosti o výstavbe veže uvádza košický archívár Lajos Kemény. Podľa Keménya bol architektom veže Martin Lindner, prešovský občan (podľa matriky prijatých za občanov mesta Prešov: *Ao 1626 26 January Martinus Lindner architector moravus*; ŠOBA Prešov, inv. č. 275), staviteľ Gabriela Bethlena, architekt jeho kniežacieho paláca v Gyulaféhvári (dnes Alba Julia). Prvé zmienky o výstavbe veže sa objavujú v štatútoch mesta z roku 1627, podľa ktorých Adam Hellensperger zanechal závet a želal si určitú sumu použiť na výstavbu veže. Podľa štatútu z roku 1628 mesto opäť súri výstavbu veže a podľa listu Mateja Szikszayiho z 2. apríla 1628 kavečanskí poddaní nemôžu jednať o pálení vápna na stavbu domu jeho výsosti (Gabriela Bethlena), kým ho na výstavbu veže nepripravia dostatok. V tom istom roku 28. augusta už meškajú kamenárske práce, lebo jeden z kamenárov veže pracuje v Levoči, druhý v Makovici (AMK, H). Podľa zápisnice z 1. februára 1629 cech kováčov požaduje zaplatenie želez, ktoré vyrobili pre vežu. V liste z 5. januára 1629 sa ponúka Martin Lindner, prešovský občan a stavebný majster jeho výsosti, že vežu postaví, tak ako postavil podobnú vežu v Gyulaféhvári (Alba Julia) a v Prešove. Podľa ďalšieho záznamu z roku 1629 murárske a tesárske práce na veži v júni, resp. v septembri, prebiehajú, ale s meškáním. Podľa Keménya nápisy nad portálom svedčia o začiatku, nie o dokončení prác na veži. Kemény sa prvý vyjadruje k problému gotického tvaru okien poschodia zvonov, podľa neho sa do veže dostali ako druhotné prvky po požiari farského kostola (1556) alebo Kostola Sv. Leonarda (1566; Kemény 1901/1905, 9, 10). V inej štúdií Kemény publikuje zmluvu mesta na nový krov veže s tesárom Antonom Aranyossym z 31. mája 1754: *Die 18 Junii. Accorda civitatis cum molitor e molae superioris Antonio Aranyossy respectu neoerigendi tecti turris rubrae in conformitate delineationis.*

1. Assumit molitor totum laborem in se una cum sociis, operariis et manualistis per conducendis et pesovendis.

2. Assumit pariformiter turis decolorationem

3. Assumit, insuper nit insuper intrinsecorum turrismet reparationem, uti sunt gradus, podia et reliqua circa magnam campanam substacula.

Econverso 4. Civitas permittit molitori pro toto hoc labore Rh. fl. quadringentas.

5. Praestabit miversa materialia et eorum convectionem sub turrim.

6. Praestabit demum colores et oleum pro decoloratione turris (1916, 224, 225). Uvádza aj potvrdenie o zaplatení 33 rýnskych zlatiek a 24 grajciarov Štefanovi Vörösovi za namaľovanie veže, ktoré mu mal vyplatiť Anton Aranyossy z celkovej sumy 400 rýnskych zlatiek, určenej na opravu veže. Podľa rozhodnutia z 10. novembra 1755 mu nakoniec zaplatili 50 rýnskych zlatiek a dali mu dve prasatá: *„Antonii Aranyossy molitoris sumptis in justam considerationem circa erectionem rubrae turris praestitis fatigiis pro codigna eorum remuneratione eidem conventionetenus obventos salva venia duo setigeri et ultra conventionem ad huc rh. fl. 50 ea lege resolvunt ur, utomnia ea, quae circa attactam turrim reparanda restant, ante levationem resolutae hujus mercedis reparet et ad perfectum statum deducere tenetur.*“ (1916, 224, 225) Kornél Divald spája výstavbu veže s dátumom odliatia zvonu. Podľa neho vežu postavili v druhej polovici 16. storočia a vtedy ju aj vyzdobili sgrafitami (Divald 1899, 223). Takmer na tie isté pramene ako Kemény sa odvoláva aj György Kerekes. V životopise košického starostu Štefana Almássyho uvádza jeho nariadenie z roku 1628, podľa ktorého sa peniaze z pozostalosti Adama Hellenspergera určené na výstavbu Urbanovej veže nesmeli použiť na iné účely a nariaďuje čím skôr dokončiť stavbu veže (Kerekes 1902, 96). V inej práci uvádza, že Urbanova veža bola postavená v čase sudcovstva Štefana Almássyho v resesančnom štýle. Jej staviteľom bol Martin „Lidtner“, pôvodcom z Prešova, stavebný majster Gabriela Bethlena, ktorý pracoval aj na jeho paláci v Gyulaféhvári (Alba Julia). Veža je vlastne zvonica, do ktorej umiestnili zvon Urban

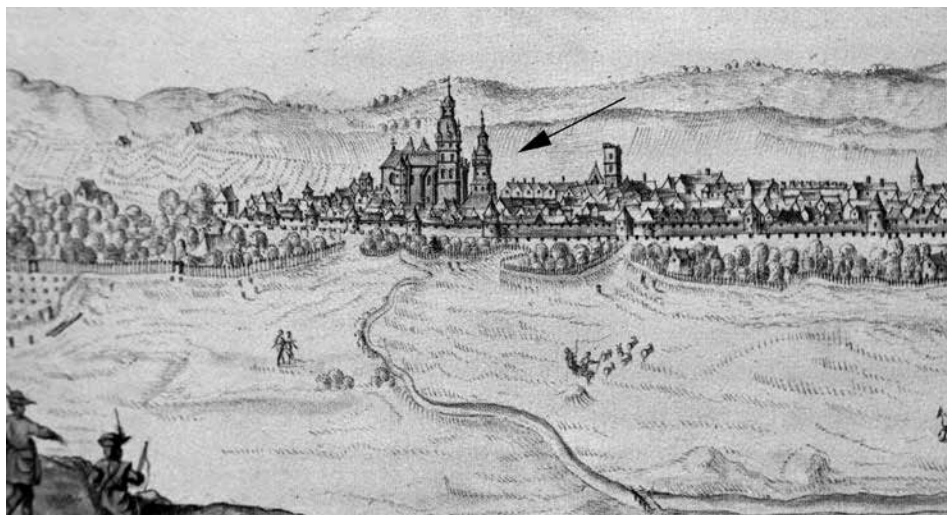
odliaty zo zvyškov viacerých zvonov, po požiari v roku 1556, pretože sa pre veľké rozmery nedal umiestniť ani do jednej z veží dómu (Kerekes 1943, 186).

Keményove a Kerekesove údaje preberá a dopĺňa Vojtech Wick, ktorý o Urbanovej veži píše vo viacerých dielach (Wick 1928; 1941). Zvlášť dôležité sú jeho zoznamy náhrobkov, pri niektorých sú Wickove opisy jediné, podľa čoho sa dajú značne zvetrané náhrobky ešte dnes identifikovať (1928, 15–18; 1928a, 173–174; 1933, 49–117). Vojtech Wick prichádza s tézou, podľa ktorej názov Červenej veže pochádza od predchodcu Urbanovej veže, pod ktorým bola staršia zvonica spomínaná aj v písomných prameňoch mesta. V roku 1580 obchodník Gaspar Trollus, od „cintorína pri zvonici“ vystrelil zo zbrane guľku, ktorou zabil Samuela Borsosa: „1580. Casper Trollus mercator, qui globo sculpeti ad cimitererium prope campanile emisso interfecerat.“ (AMK, Prot.) Dňa 13. júna 1624 István Izdeczy prosí magistrát, aby pred pohrebom jeho synáčka upravil krytinu pri „Červenej veži“ a polovicu malej klenby (?) epitáfia („az fiacsákja temetesse felett csináltasson fel hajazatott a veres toronynál és egy kis boltozatot a felibe az epítaphiumot“; Wick 1928, 6). V neskorších prácach zdôrazňuje už iba to, že Urbanovu vežu, nazývanú predtým Červená veža, postavil dvorný architekt Gabriela Bethlena Martin Lindner v roku 1628 a že o príbehu veže podrobne pojednávajú verše latinského dichtikonu (nad jej vstupom): „*Exstructae cupiens spectator noscere turris authores, flexo lumine percipies. Namque senatorum claro cum iudiceclarus. Quempenes impérium tunc fuit, ordo micat. Nulla superstitio mea forsitan area fatiget sed verus verae religionis amor. O benedicta trias! Tanto, fac, dogmata, plausu, ut mea per coelum verbera Sacratonent. Anno Domini MDCXXVIII.*“ (Ak chceš poznať ó divák zhotoviteľov tejto postavenej veže, pohľadom sem sa to dozvieš. Lebo tu sa skvie richtár a senátorov slávny rad, ktorí mali vtedy v rukách moc. Ó požehnaná trojica! Daj nech sa zapáčia tvoje učenia, nech cez nebesá znie sväté slovo môjho úderu. Roku pána 1628.) Na kamennej platni pod erbom mesta je zoznam mien vtedajšieho richtára a senátorov: „*Judex Stephanus Almásy, Joan: Langh, Vale: Konczik, Vences: Swertel, And: Demek, Nic: Keőzegy, Micha: Was, Gre: Miskolczy, Georg: Ruffer, Pet: Molnár, Georg: Fraidenberger, Joan: Debreczeny, Fran: Traganer.*“ (Wick 1941, 367–370) Veža však zostala „Červenou“ i začiatkom druhej polovice 17. storočia, ako to nepriamo spomína lakonická zmienka z Uhorského Simplicissima: „*Keď sa potom vracajú z cvičenia v poriadku do mesta, musia ešte dvakrát vypáliť na múriku cintorína, ktorý sa podobá ochrannej, popranej hradbe a bubeník robí pri tomto výstupe strašlivý rachot, aby tým ešte strelbu zosilnil. Kostolná veža je pokrytá meďou, zvonica je však omietnutá čistým vápnom, do ktorého je primiešané víno.*“ (Uhorský Simplicissimus 1975, 122) Autor cestopisu Daniel Speer strávil na území dnešného Slovenska roky 1654–1660.

Ďalší významný príspevok k problému stavebného vývoja Urbanovej veže prináša Sándor Mihalik. Sumarizuje dovtedajšiu literatúru s datovaním výstavby do roku 1628, s neurčitým, archívne uvádzaným predchodcom veže (ktorého spomína aj Wick v roku 1580), ale súčasne upozorňuje na veduty mesta z badenského archívu (obr. 1, 2), na ktorých je zobrazená Urbanova veža v dvoch pohľadoch so strechou s fialami. Predchodca veže, staršia zvonica, podľa Mihalika na Houfnagelovej rytine už nie je zobrazená (podľa nášho názoru sa ako vrchol veže dá identifikovať trojuholník prečnievajúci nad hrebeň strechy Kostola sv. Alžbety; obr. 3). Sándor Mihalik pomerne podrobne popisuje aj ďalšie úpravy veže v roku 1912 a v roku 1943 (1943, 14–17).¹

Vývoj Urbanovej veže sa dá čiastočne sledovať aj na zachovaných historických mapách, vedutách a plánoch. Na plánoch mesta zo 16. storočia a na plánoch zobrazujúcich stav mesta v 16. storočí Urbanova veža nie je zobrazená: Casovia – Befestigungplan von Kaschau (ÖNB, cod. 8609), Cassovia DS (Daniel Speckle 1536–1589) z roku 1577 (Landesarchiv Karlsruhe HfK XVII, fol. 16), Cascha N:37 (Kisari Balla 1996, 52, 98) a Casovia (Landesarchiv Karlsruhe HfK XV, fol. 47). Najstarší plán, na ktorom je zobrazená veža, je až z roku 1685: Plan de la Ville de Caschau (Landesarchiv Karlsruhe HfK VI, fol. 39; obr. 4). Na rytine Georga Hoefnagela (z tých zobrazení, ktoré sú viditeľne zhotovené na základe autopsie) je podľa kresby Egidiusa van der Ryea nad strechou Kostola svätej Alžbety (obr. 3) nakreslený vrchol ihlanu (veže?) okolo roku

¹ Práca napísaná v maďarčine obsahuje i nie veľmi presne preloženú slovenskú verziu. Uvedené údaje sa v nej nachádzajú na stranách 32–34.

Obr. 1. Košice, Urbanova veža. Časť pohľadu z východnej strany s vyznačenou vežou, kresba Johannesa Ledentua okolo roku 1639, Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 8623, fol. 23.

Abb. 1. Košice, Urban-Turm. Teilansicht von Osten mit gekennzeichnetem Turm, Zeichnung von Johannes Ledentu um 1639, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 8623, fol. 23.

Obr. 2. Košice, Urbanova veža. Časť pohľadu zo západnej strany s vyznačenou vežou, kresba Johannesa Ledentua okolo roku 1639, Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 8623, fol. 24.

Abb. 2. Košice, Urban-Turm. Teilansicht von Westen mit gekennzeichnetem Turm, Zeichnung von Johannes Ledentu um 1639, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 8623, fol. 24.

1600, s istotou pred rokom 1617 (Civitates Orbis Terrarum 1617, plate 31). V prípade tohto zobrazenia ide o jeden z mála ako tak hodnoverných dokladov, na základe ktorých je možné uvažovať o tom, že už vtedy tu stála Urbanova veža alebo nejaký iný predchodca veže. Na lepte Wilhelma Schäffera-Dilicha (1571–1650) zo začiatku 17. storočia (a ani na zobrazeniach podľa tohoto lepu: Wilhelm Peter Zimmermann, a Johan A. Thelot a Georg A. Wohlfgang; Groško 1980, 43–45) Urbanova veža nie je zobrazená. Na vedutách zo 17. storočia, kresbách Johanna Ledentua okolo roku 1639 (ÖNB, cod. 8623) a na takmer identických kresbách Košíc (dva pohľady a pôdorys mesta) z Karlsruhe (Landesarchiv Karlsruhe HfK XIII, fol. 50–52) je na vedutách veža zobrazená s členitou, viacúrovňovou cibulovitou helmico aj s nárožnými vežičkami (obr. 1, 2).

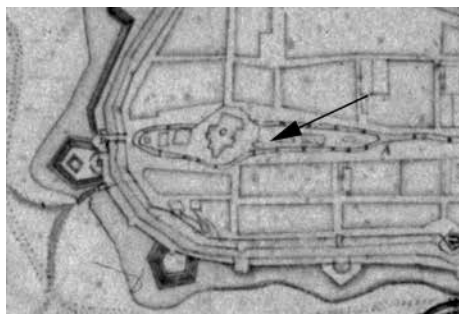
Obr. 3. Košice, Urbanova veža. Časť rytiny so zakreslenou vežou (?), Rytina Georga Hoefnagela z roku 1617, Braun & Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, vol. 6, plate 31.

Abb. 3. Košice, Urban-Turm. Teil eines Kupferstiches mit eingezeichnetem Turm (?), Kupferstich von Georg Hoefnagel aus dem Jahr 1617, Braun & Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, Bd. 6, Tafel 31.

Urbanova veža sa neuvádza ani v podrobnom popise mesta „Relation“ z roku 1603. V súpise uvádzaná Červená veža (neskôr hlavne v 18. storočí takto nazývali aj Urbanovu vežu, pozri ďalej) je jednoznačne veža cechu mäsiarov: „No 69. Der Rothe Thurn, welcher der Fleischhackerzuegehörig. Darauf ist scharfen Tindl darungter das unntter Tailain Gewelb, darinnen Ihren Majestäts Pulver gehalten wirdt. An diesem ist der Aufgang der Stigen zu verbessern und rain zu halten.“ (Relatio 1603, No. 69) Podľa súpisu to bola veža opevnenia, vnútorného pásu hradieb, ktorá stála na konci dnešnej Poštovej ulice (Krcho 1992, 200, 204, 213). Na grafikách z 18. storočia je veža zobrazovaná ešte s ochodzou pod cibulovitou helmicou nad korunnou rímsovou, ale už aj s kvádrovou rustikou okolo rámov okien a na nárožiacch. Najpresnejšie je zobrazená ako: „3. Rubra Turris“ na pláne: *Delineatio lib. reaeq. civit. Cassoviensis cujus mensura in locu. scalae in tabellis adjungitur* (obr. 5) od Antona Svajcera (podľa archívu okolo roku 1780, ale pravdepodobnejšie pred požiarom v roku 1775; MOL, Térképtár: S 11 No 0490:1). Na vedutách, maľbách a už aj fotografiách z 19. storočia je veža zobrazovaná s plochou stanovou strechou, ktorá sa zachovala do čias požiaru v roku 1966. Okolo polovice storočia aj s prístavbami drobných obchodov, ktoré zbúrali v roku 1880 (obr. 6; AMK Mag.). Vežu s prístavanými obchodmi zobrazujú maľby Jakuba Alta z roku 1839 (Groško 1980, 52, 53), kresba Viktora Myskovského (Forster Központ, 5187) a čiastočne aj niektoré fotografie. Do roku 1912 bola veža bez prístavieb. Jej ďalšiu úpravu, keď bola prístavaná ochodza, čiastočne s obchodmi, záchodom a prezentovali sa kamenné náhrobky, nájdené počas prác v dome, navrhol Otto Sztehló v roku 1909, práce boli dokončené v roku 1912 (obr. 7). Ďalšie úpravy ochodze dokončili v roku 1947 (obr. 8).

Po požiari 3. decembra 1966 dochádza k zmene pohľadu na Urbanovu vežu. Väčšina bádateľov preferuje datovanie veže do stredoveku s úpravami v roku 1628. Snáď prvýkrát sa tento názor objavuje v Súpise pamiatok na Slovensku (SPS 1968, 99).² Najďalej zachádza Ondrej R. Halaga, ktorý jej spodné časti kladie do predkolonizačného obdobia, teda pred rok 1242–1249 (Halaga 1992, 116–120).

² Súpis ďalej uvádza 31 náhrobkov a štyri nezistené (čo zodpovedá dnešnému počtu okrem dvoch viditeľne dodatočne osadených, pozri ďalej súpis chránených prvkov).

Obr. 4. Košice, Urbanova veža. Časť plánu so zakreslenou vežou, Plan de la Ville de Caschau, z roku 1685, Baden-Württemberg Generallandesarchiv Karlsruhe HfK VI, fol. 39.

Abb. 4. Košice, Urban-Turm. Teil einer Planskizze mit eingezeichnetem Turm, Plan de la Ville de Caschau aus dem Jahr 1685, Baden-Württemberg Generallandesarchiv Karlsruhe HfK VI, fol. 39.

Obr. 5. Košice, Urbanova veža. Časť pohľadu na mesto na pláne *Delineatio lib. reaeq. civit. Cassoviensis...* s vyznačenou vežou, plán od Antona Svajcera (podľa archívu okolo roku 1780, pravdepodobne pred požiarom v roku 1775), MOL, Térképtár: S 11 No 0490:1.

Abb. 5. Košice, Urban-Turm. Teilansicht der Stadt auf dem Plan *Delineatio lib. reaeq. civit. Cassoviensis...* mit eingezeichnetem Turm, Plan von Anton Svajcer (laut Archiv um das Jahr 1780, wahrscheinlich vor dem Brand im Jahr 1775), MOL, Térképtár: S 11 No 0490:1.

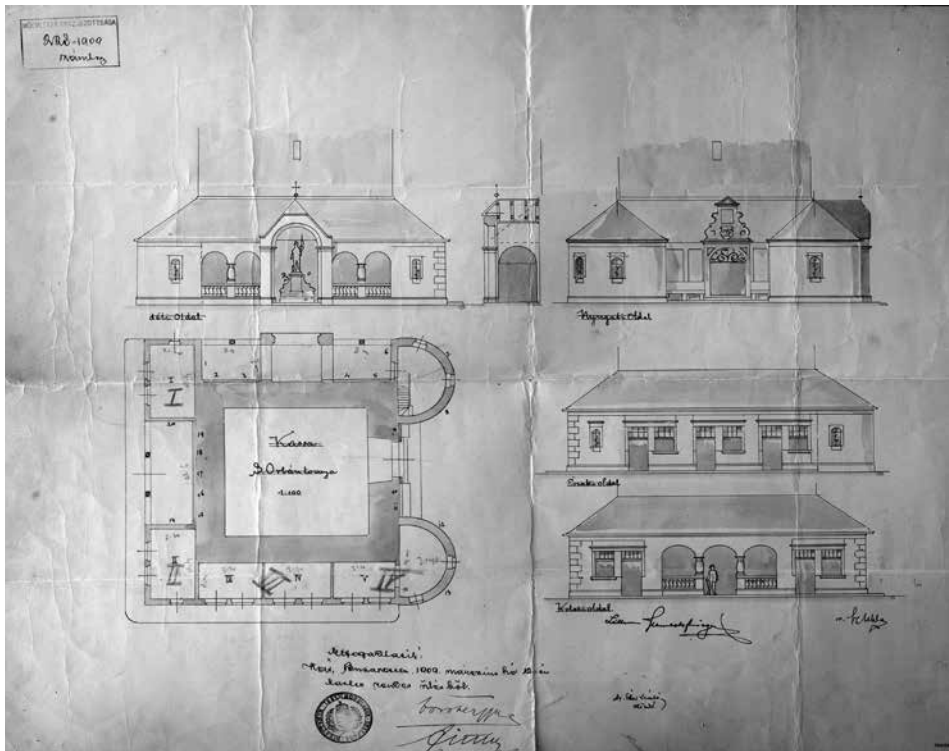

Obr. 6. Košice, Urbanova veža. Fotografia Urbanovej veže z juhovýchodu (pohľadnica, 1880–1912), Forster Központ, Budapest – fotótár, 569.

Abb. 6. Košice, Urban-Turm. Fotografie des Urban-Turms von Südosten (Ansichtskarte, 1880–1912), Forster Központ, Budapest – Fotótár, 569.

Najvýznamnejší a najdôkladnejšie spracovaný príspevok k poznaniu stavebného vývoja veže bol doposiaľ pamiatkový výskum Evy Križanovej a Vojtecha Fifíka po požiaru z roku 1968, na ktorom spolupracovala aj Mária Spoločníková (reštaurátorský výskum; 1968). Výsledky výskumu boli aj publikované (Križanová 1971). Na základe gotických foriem okien na poschodí zvonovej stolice, ktoré majú podobnú profiláciu ako okná Michalskej kaplnky, datuje vznik celej zvonice do posledných dvoch desaťročí 14. storočia (Križanová 1971, 205). Stavba veže podľa nej súvisela s prestavbou farského kostola, resp. jej predchádzala. Názory Evy Križanovej ale neboli úplne jednoznačne prijaté ani v odborných kruhoch. Ivan Kuhn datuje výstavbu Urbanovej veže do roku 1628 a za renesančné považuje aj všetky spišské zvonice postavené v 16. a 17. storočí (1982, 52). Norma Urbanová Križanovej datovanie niekde obchádza (2003, 71–86, 277–284), inokedy ho prijíma (2009, 249, 704). Do stredoveku ju datuje O. R. Hala-ga (1992, 116–120) a po ňom už takmer každý, okrem iných aj Tim Juckes (2009, 29).

V rokoch 2014–2015 prebehol stavebno-historický výskum veže (Krcho 2015) v súvislosti s jej plánovanou obnovou. Výskum bol realizovaný hlavne nedeštruktívnymi metódami, ale aj sondážou. Celkovo bolo zhotovených 34 sond, ktoré v roku 2016 Tomáš Kyncl doplnil ďalšími dvomi sondami v úrovni horných „gotických“ zvukových okien pre dendrochronologické datovanie. Pri výskume sme vychádzali z pre-

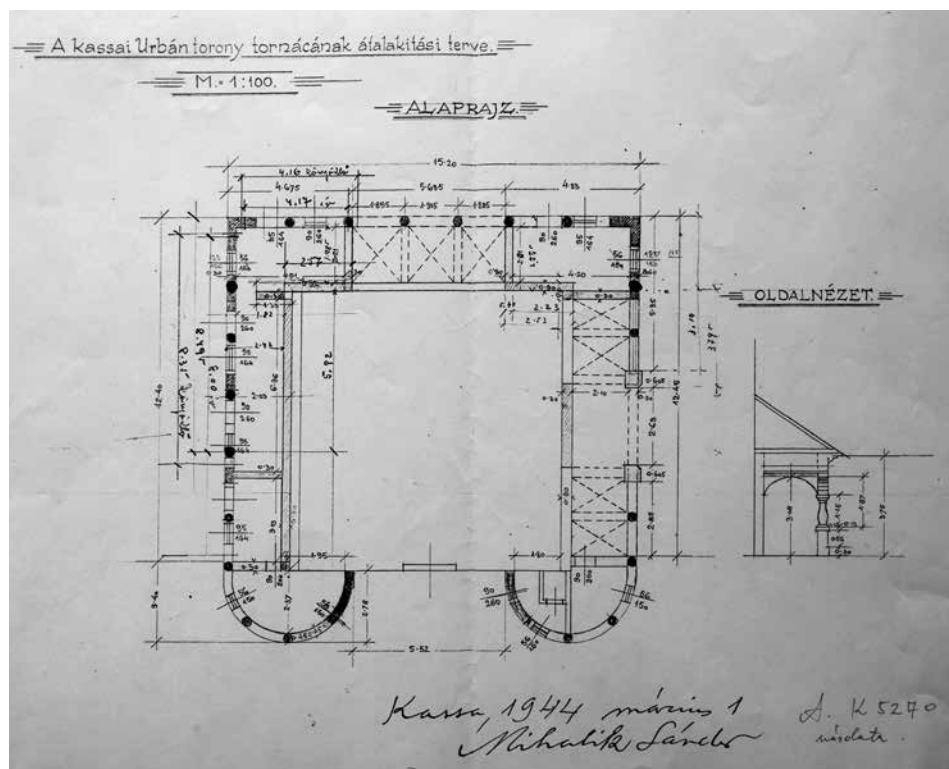

Obr. 7. Košice, Urbanova veža. Plán úpravy veže, Otto Sztehlo, signované 1908 (?), schválené 12. marca 1909, AMK, Technický archív mesta, Urbanova veža.

Abb. 7. Košice, Urban-Turm. Plan für den Umbau des Turms, Otto Sztehlo, signiert 1908 (?), genehmigt am 12. März 1909, AMK, Technisches Archiv der Stadt, Urban-Turm.

mís posledného výskumu (Križanová–Fifik 1968) a snažili sme sa presne identifikovať staršie stredoveké časti veže. Okrem výsledkov stavebno-historického výskumu aj vo svetle širšieho umeleckohistorického výskumu renesančného umenia, archeologického výskumu v okolí veže a v neposlednom rade aj dendrochronologickej analýzy sme dospeli k názoru, že datovanie veže do 14. storočia (alebo dokonca do 13. storočia) je neutržateľné.

Doteraz jediné archeologické práce v bezprostrednom susedstve Urbanovej veže prebehli v roku 2006, počas archeologického výskumu námestia medzi severnou stranou Dómu sv. Alžbety a parkom (obr. 9). Výsledky archeologického výskumu, ktorý realizoval AÚ SAV – VPS Košice, boli čiastočne publikované v článku zameranom na nálezy stredovekých drevených stavebných konštrukcií (Hennig–Rusnák 2008, 151–156), ďalší príspevok spracováva vrcholnostredovekú keramiku z výskumu (Rusnák v tlači). Stručne, informatívne vyhodnotený bol i stavebný vývoj námestia okolo dómu, zohľadňujúci výsledky archeologických výskumov (Rusnák 2013). Viaceré vtedy publikované závery bude teraz nutné prehodnotiť. Realizovaných bolo celkovo pätnásť sond, jedna z nich – sonda 10/06 – bola situovaná priamo k západnej stene veže. Možnosti umiestnenia exteriérovej archeologickej sondy v dotyku s murivom veže boli viac-menej pevne dané. Krytá arkádová ochodza, pristavaná v rokoch 1909–1910 (Gašpar 2011, 41), obopínajúca celú severnú, východnú a južnú stenu a čiastočne i západnú stenu veže a funkčný vstup v západnom priečeli stanovili umiestnenie sondy medzi vstupný portál z juhu a murivo arkádovej ochodze zo severu ako jediné možné. Cieľom realizácie sondy bolo zdokumentovať miesto a formu napojenia cintorínskeho múru na murivo Urbanovej veže, zistiť sled vrstiev

Obr. 8. Košice, Urbanova veža. Plán úpravy arkády Urbanovej veže (pravdepodobne Kladek Ferenc 1943), Forster Központ, Budapest – tervtár, K 5270.

Abb. 8. Košice, Urban-Turm. Plan für den Umbau der Arkade des Urban-Turms (wahrscheinlich Kladek Ferenc 1943), Forster Központ, Budapest – Tervtár, K 5270.

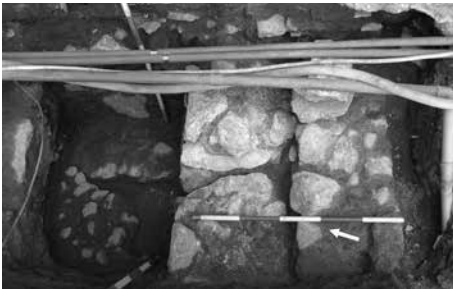
v kontakte s murivom veže a ak to okolnosti dovoľia, odkryť základové múry veže až po základovú špáru. Na povrchu sa vymedzil priestor 250×180 cm. Už v hĺbke niekoľkých desiatok centimetrov došlo k nálezom murovaných konštrukcií, ktoré ešte viac obmedzili možnosti hĺbenia. Išlo o vystupujúcu podmurovku arkádovej ochodze na severnej strane a dve línie kamenného múru (obr. 10) z južnej strany. Jedna z nich, južnejšia, patrila pozostatkom ohradového múru niekdajšieho cintorína. K murivu veže bol pristavaný, cezúra bola jasne viditeľná. Severnejšia línia bola plytko založená a menej starostlivo murovaná. Mohla by byť pozostatkom podmurovky niektorého z drobných obchodíkov, ktoré pri veži jestvovali v priebehu 19. storočia. V hĺbke 120 cm od súčasného terénu sa nachádzal základový odskok veže, odsadený od jej západnej steny o 40 cm. Spomenutá podmurovka bola založená len po jeho úroveň. Pre zachovanie možnosti ďalšieho hĺbenia sondy bolo nutné podmurovku odstrániť. Následne sa odkryv v sonde postupne prehĺbil až pod úroveň základovej špáry Urbanovej veže. Podarilo sa tak zdokumentovať severný a západný profil a tiež celú hĺbku základového muriva veže (obr. 11, 12, 13). Južný profil výkopu dokumentovaný nebol. Pre zlepšenie už aj tak krajných bezpečnostných podmienok bol zošíkmený na maximálnu mieru, aby sa predišlo závalu a slúžil i ako komunikačná a manipulačná strana sondy.

Základové murivo veže bolo murované z lomového kameňa spájaného maltou. Hmotu základu bola vyrovnávacími špármi opticky rozčlenená na tri približne rovnaké časti s výškovým rozmedzím cca 85–90 cm. V spodnej tretine základového muriva boli kamene na povrchu akoby

Obr. 9. Košice, Urbanova veža. Celkový pohľad na západnú časť skúmanej plochy z veže dómu. Sonda 10/06 v styku s Urbanovou vežou je označená bielou šipkou.

Abb. 9. Košice, Urban-Turm. Gesamtansicht auf den Westteil der untersuchten Fläche vom Turm des Doms aus gesehen. Sondierschnitt 10/06, welcher direkten Kontakt mit dem Urban-Turm hat, wurde mit einem weißen Pfeil gekennzeichnet.

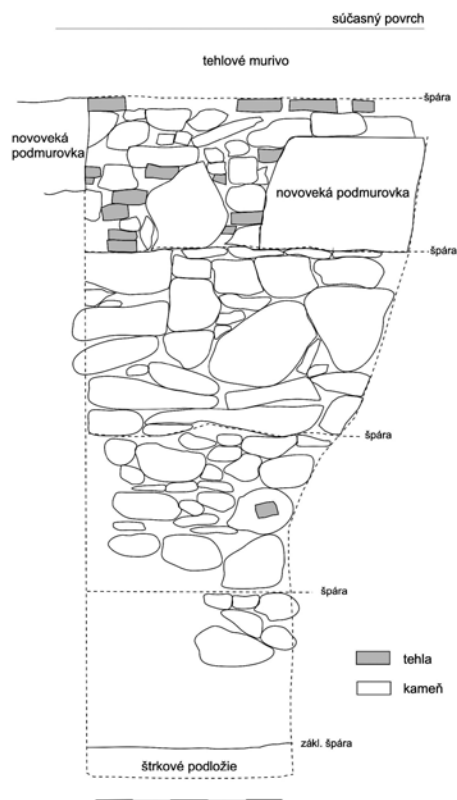

Obr. 10. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06 na začiatku odkrývania. Od juhu múr cintorína a mladšia podmurovka, severne dlažba z okruhliakov (vrstva 16), mierne prekrývajúca základový odskok veže.

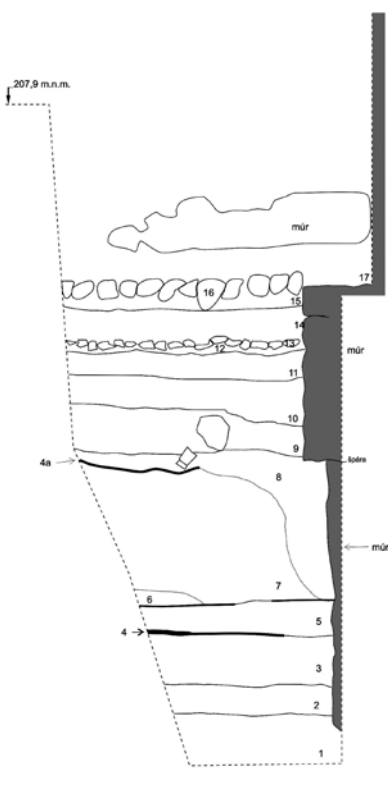
Abb. 10. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06 zu Beginn der Freilegung. Von Süden Friedhofsmauer und jüngere Untermauerung, nördliche, einen Fundamentabsatz des Turms leicht überdeckende Pflasterung aus Knäpper-Steinen (Schicht 16).

preliate veľkým množstvom malty a iba ojedinele bolo možné začistiť kontúry jednotlivých kameňov. Vrchná tretina základu vystupovala i do priestoru vo forme výrazného základového odskoku, ktorý sa v úrovni spodnej vyrovnávacej špáry čiastočne zmiernil (obr. 11). Výrazný odskok môže pôsobiť oproti zvyšku základu trochu ako anomália a mohol by evokovať dve stavebné fázy muriva. Na druhej strane šlo o homogénne riadkované murivo v celom základe a vyrovnávacie špáry dodržiavali rovnaký výškový interval. Zdá sa preto pravdepodobnejšie, že celý základ veže bol postavený v jednej stavebnej fáze. Murivo nad základovým odskokom malo zmiešaný kamenno-tehlový charakter. Približne v rovnakom odstupe, aký mali vyrovnávacie špáry základového muriva, ho vystriedalo tehlové murivo. Viditeľných bolo iba niekoľko riad-

kov, v úrovni súčasnej nivelety bolo murivo prekryté kamenným obkladom sokla. Hĺbka založenia veže od úrovne súčasného terénu bola 385 cm. Sled vrstiev a ich kontakt s murivom veže sa dal dobre sledovať na severnom profile sondy 10/06 (obr. 12, 14). Tri najhlbšie položené vrstvy (1–3) v úrovni základovej špáry veže boli intaktné. Išlo o štrkové podložie, žltohnedú štrkovo-ílovú vrstvu a svetlohnedú pieskovo-ílovú vrstvu. Zaujímavé bolo súvrstvie označené číslami 4 a 5, aj keď išlo skôr o tri vrstvy. Vrstva 5, hrubá 15–23 cm, tvorená sivohnedým mazľavým ílom, bola z oboch strán ohraničená tenkými čiernymi vrstvami, zachovanými niekde lepšie, niekde iba nepatrne. Nepochybne išlo o drevo,

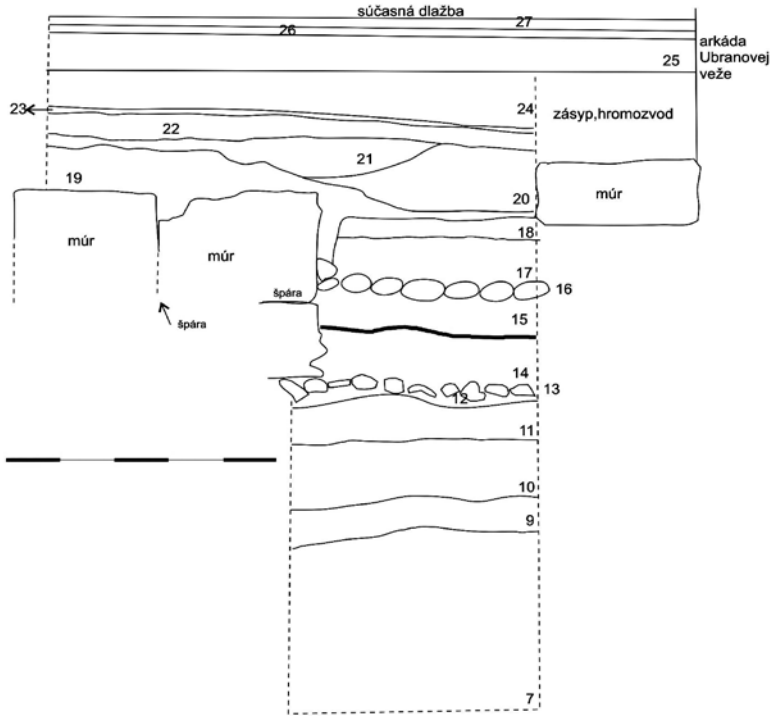
Obr. 11. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, východný profil – základové murivo Urbanovej veže. Kresba L. Luštiková.
Abb. 11. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, östliches Profil – Fundamentmauerwerk des Urban-Turms. Zeichnung L. Luštiková.

Obr. 12. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, severný profil – sled vrstiev v styku so základovým murivom Urbanovej veže. Kresba L. Luštiková.

Abb. 12. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, nördliches Profil – Schichtenfolge, die direkten Kontakt mit dem Fundamentmauerwerk des Urban-Turms hat. Zeichnung L. Luštiková.

jeho stav však bránil možnosti ho vypreparovať. Viac-menej rovnobežné línie organických zvyškov dreva evokovali prítomnosť neznámej stavebnej konštrukcie tvorenej z dosák, stav zachovania však neumožňuje k tomu zaujať jednoznačné stanovisko. Vylúčiť nemožno ani náhodný výskyt bez zásahu človeka. Vrstvy 4 a 5 museli vzniknúť už v čase stredovekého osídlenia mesta, z vrstvy 5 pochádza niekoľko keramických črepov, ktoré znesú zaradenie k najstarším horizontom vrcholnostredovekej keramiky z Košíc (tab. I:1–3). S rovnakým rámcovým datovaním, teda v rozmedzí druhej polovice 13. až prvej tretiny 14. storočia, možno pracovať i v prípade nálezu keramických črepov z vrstiev 7–9 (tab. I:4–18), ktoré spolu tvorili 115 cm hrubé súvrstvie, pričom len vrstvy 7 a 8 mali hrúbku približne 90 cm. V súvislosti s objektom Urbanovej veže zaujímavovo vyznieva najmä vrstva 8. Nemala totiž horizontálny charakter a opticky pôsobila ako zásah do vrstvy 7, a to práve v mieste kontaktu s murivom veže. Obe vrstvy mali ílovitý charakter, no líšili sa sfarbením. Vrstva 7 bola tmavá až čierna ílovitá naplavenina s drobnými fragmentmi organických zvyškov, ale i menších lomových kameňov, vrstva 8 bola svetlohnedá, bez viditeľných prímiesí. Vrstva 8 mala na ľavej, západnej strane profilu ešte horizontálny charakter a od vrstvy 7 ju oddeľovala vrstvička dreva, možno dosky (obr. 12, označená ako 4a), smerom k murivu veže sa však výrazne zvažovala nadol a oddeľovala tak od jej základového muriva celú vrstvu 7. V týchto miestach bola hranica oboch vrstiev rozpitá, nie úplne konkrétna. Otvorená

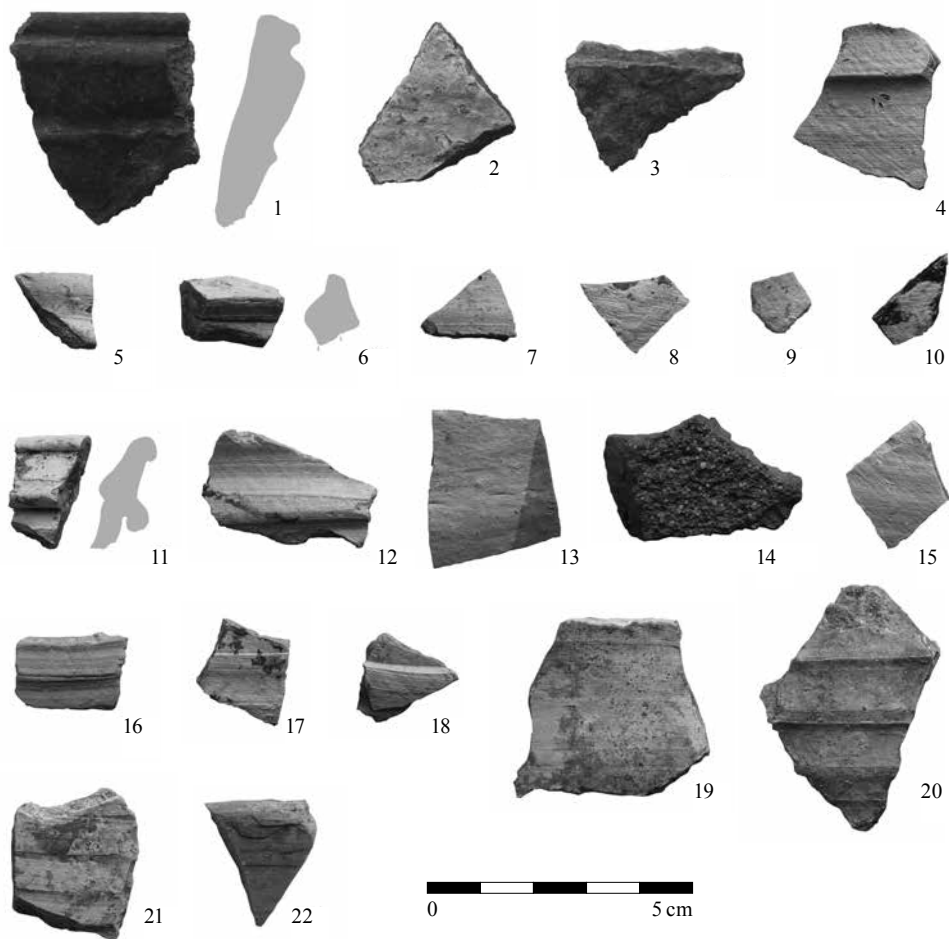

Obr. 13. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, západný profil. Kresba L. Luštíková.

Abb. 13. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, westliches Profil. Zeichnung L. Luštíková.

je možnosť, že išlo o pozostatok stavebného výkopu pre vežu. Za pozornosť snád' stojí i to, že rozhranie vrstvy 8 a vrstiev nad ňou sa zhodovalo s úrovňou vyrovnávacej špáry na murive veže, a to v mieste zvýrazneného odsokku základu.

Pri úvahách o datovaní výstavby Urbanovej veže stoja za pozornosť i vrstvy 10, 13 a 16. Červenkastá, prepálená vrstva 10 bola 20–30 cm hrubá a bola tvorená najmä stavebnou suťou s väčším počtom fragmentov škridlicovej strešnej krytiny (tab. II). Vrstva 13 bola s veľkou pravdepodobnosťou pozostatkom úrovne spevneného povrchu, teda dobovej exteriérovej pochôdznej nivelety. Tvorilo ju väčšie množstvo drobných úlomkov lomového kameňa, ubitých do ílovito-hlinitého podkladu. Črepový materiál z vrstiev 9–13 mal stále vrcholnostredoveký charakter (tab. I:19–22). Vrstva 16 patrila kvalitnej exteriérovej dlažbe z okruhliakových kameňov, uložených v pieskovom lôžku (vrstva 15). Pozoruhodným momentom je, že dlažba dosadala priamo na vrchnú úroveň základového odsokku veže a s najväčšou pravdepodobnosťou vedome rešpektovala toto rozhranie (obr. 10). Našu pozornosť si tak zasluhuje vrstva 14, ktorá vyplňala priestor medzi dvoma spomenutými dobovými úrovňami spevnených povrchov námestia. Bola to 20–35 cm hrubá, tmavá, ílovito-hlinitá vrstva. Keramické črepy z nádob, pochádzajúce z vrstvy sú až na dve výnimky s istotou stredoveké (tab. III). Ide o premiešaný materiál s vrcholnostredovekou i neskorostredovekou zložkou. Z dvoch črepov tvoriacich výnimku je jeden zeleno glazovaný okraj pokrievky (tab. III:10), ktorého neskorostredoveké datovanie nemožno vylúčiť. Druhý črep z tela nádoby s čiastočným zeleným glazovaním, kde je stredoveké datovanie už menej pravdepodobné, má skôr novoveký charakter (tab. III:9). Výraznou náleзовou zložkou z vrstvy 14 je i viacero fragmentov glazovanej strešnej krytiny s rôznou farebnou škálou zelených, hnedastých či žltkavých odtieňov (tab. IV). Ide o škridle „bobrovky“ so

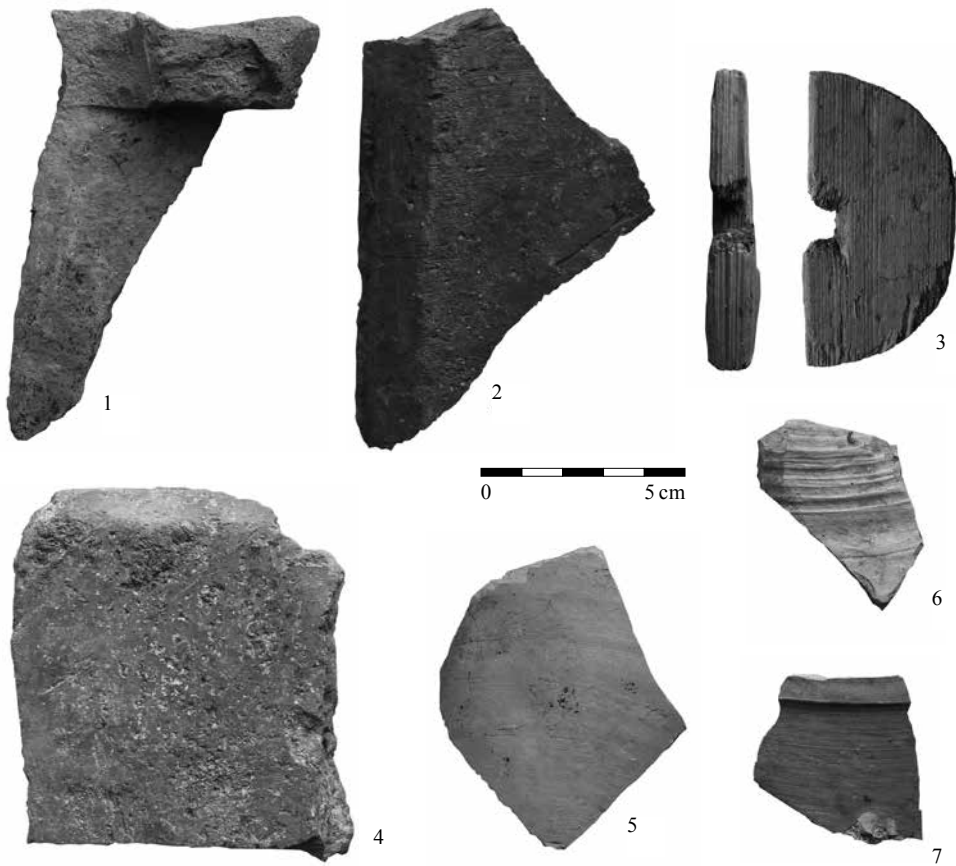

Tab. 1. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, 1–3 – črepy z vrstvy 5; 4–18 – črepy z vrstvy 8; 19–22 – črepy z vrstvy 12.

Tab. 1. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, 1–3 – Scherben aus Schicht 5; 4–18 – Scherben aus Schicht 8; 19–22 – Scherben aus Schicht 12.

skosenou hranou oblúka, forma úchyty sa medzi nimi nezachytila. Napriek neveľkému počtu fragmentov možno konštatovať, že tieto nálezy vykazujú veľkú podobnosť s už dlhšie známymi glazovanými škridlami z areálu dominikánskeho kláštora (Čurný 2010; v tlači; Rusnák v tlači), ktoré sú datované do obdobia najneskôr prvej polovice 16. storočia. Z vrstiev nad dlažbou z okruhliakov (vrstva 16) už pochádzal materiál, v ktorom prevládala novoveká zložka, aj keď pre veľkú fragmentárnosť črepov a absenciu chronologicky citlivejších nálezov je obtiažne bližšie než rámcové datovanie.

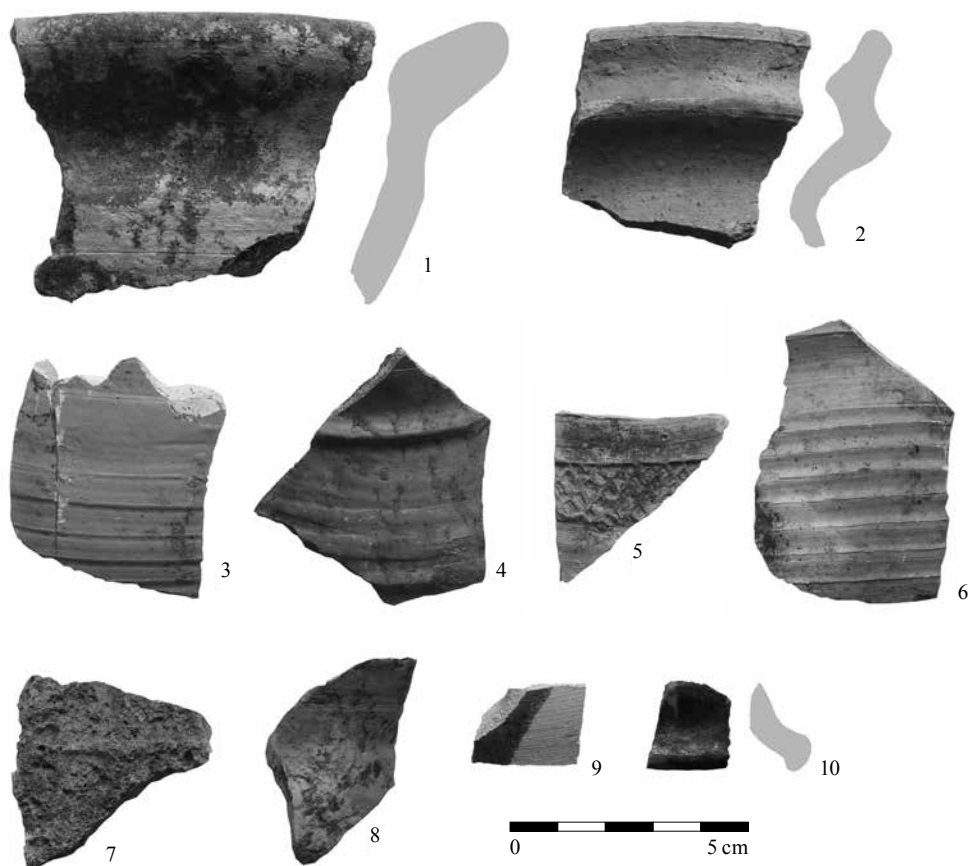
Pri pokuse o datovanie výstavby Urbanovej veže iba na základe výsledkov archeologického výskumu, teda realizácie sondy 10/06, je potrebné sústrediť sa na niekoľko vyššie popísaných vrstiev severného profilu, a to predovšetkým vrstvy 8, 10, 13 a 16. Sivá ílovitá vrstva 8, ktorá môže, no nemusí byť pozostatkom stavebného výkopu pre základy veže, obsahovala výlučne vrcholnostredovekú keramiku s možnosťou datovať ju do obdobia pred polovicou 14. storočia. Rovnako však mohlo ísť o pozostatok inej dobovej terénnej depresie, vyplnenej svetlohnedým ílom, ktorú stavba veže neskôr narušila. Proti hypotéze stavebného výkopu hovorí i fakt, že

Tab. II. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, vrstva 10. 1, 2, 4 – fragmenty škridlic; 3 – drevený fragment, pravdepodobne súčasť maslenice; 5–7 – črepy.

Tab. II. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, Schicht 10. 1, 2, 4 – Ziegelfragmente; 3 – Holzfragment, wahrscheinlich Bestandteil eines Butterfasses; 5–7 – Scherben.

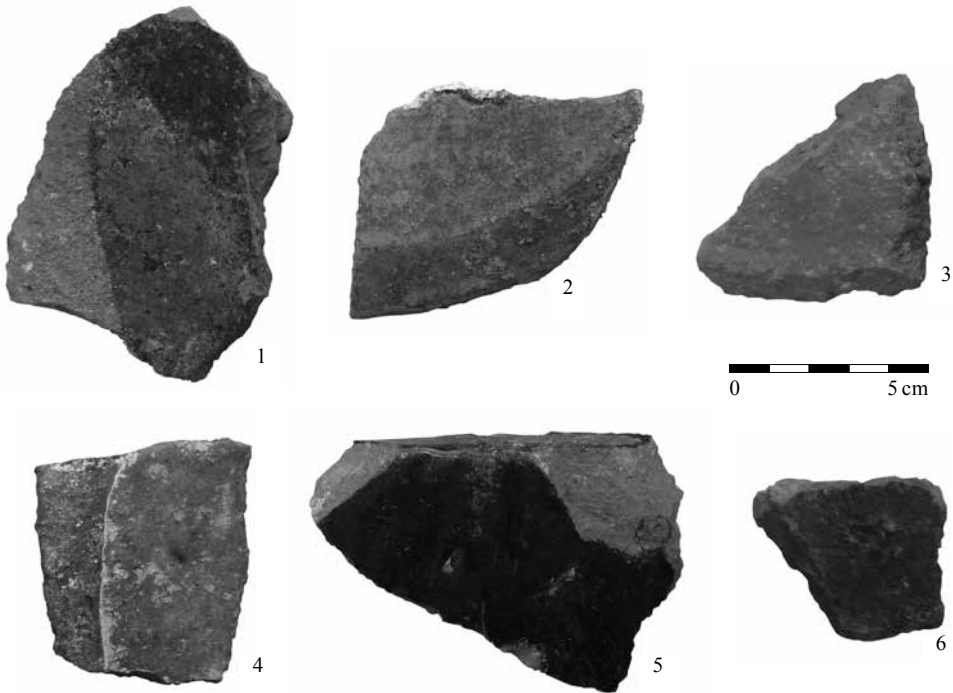
vrstva zahŕňa iba približne tretinu hĺbky základu, na zvyšných úsekoch neboli zachytené stopy výkopu, a tiež prítomnosť mladších vrstiev 10 a 13 nad ňou, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou vznikli ešte pred výstavbou veže. Možnosť, že v prípade vrstvy 8 ide o pozostatok stavebného výkopu veže, sa tak dá vyhodnotiť ako málo pravdepodobná. Červená, prepálená vrstva 10 (ktorá má svoj ekvivalent i vo vrstve 4 z východného profilu sondy 5/06) svojím datovaním do mladšieho horizontu vrcholnostredovekej keramiky a tiež početnými fragmentmi strešnej krytiny láka stotožniť ju s veľkým požiarom Kostola sv. Alžbety, ku ktorému došlo niekedy okolo roku 1380. Aj keď nemožno vylúčiť, že bola pozostatkom zánikového horizontu iného objektu, dôležité je, že materiál z vrstvy dovoľuje datovať jej vznik do poslednej tretiny 14. storočia, teda do obdobia, ktoré tesne predchádzalo výstavbe veže podľa tradičného datovania jej vzniku. Vrstva 13, spevnená úroveň exteriéru približne z obdobia záveru 14. storočia, sa nachádzala približne 30 cm pod úrovňou vrchného základového odsokku veže, čo rovnako vedie k predpokladu, že vznikla ešte pred jej výstavbou. Naopak, vrstva 16, kamenná exteriérová dlažba, je v stratigrafii severného profilu sondy 10/06 prvou vrstvou, ktorá s istotou vznikla až po výstavbe veže. Dosadala presne na rozhranie základu a nadzákladu, na jednom mieste základový odskok i mierne prekrývala (obr. 10). Keďže vrstva 15 predstavovala iba čistý pieskový podklad dlažby,

Tab. III. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, črepy z vrstvy 14.

Tab. III. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, Scherben aus Schicht 14.

klúčovou je pre nás vrstva 14. Jej materiálna náplň bola predstavená vyššie. Nemožno ju považovať za chronologicky jednoliatu a napriek výrazne prevládajúcej stredovekej zložke je potrebné sústrediť sa na jej najmladšiu časť. S výnimkou jediného črepu sa za takú dá považovať kolekcia fragmentov glazovanej strešnej krytiny, pre ktorú sa ponúka rámcové datovanie do obdobia prvej polovice 16. storočia, zatiaľ najmä na základe relatívne blízkych, lepšie datovateľných analógií z areálu dominikánskeho kláštora. Ide o datovanie pred rok 1556, teda rok veľkého požiaru mesta, kedy zhořeli i obe sakrálne dominanty, dóm i dominikánsky kostol. Požiar by mohol byť považovaný za najpravdepodobnejší dôvod, prečo sa škridly, pôvodne asi zo strechy dómu, dostali do vrstvy 14. Črep, ktorý bol v súbore nálezov z vrstvy najmladší (tab. III:9), možno takmer s istotou označiť za novoveký, no pre jeho fragmentárnosť sa len ťažko dá prekročiť hranica širokého rámca datovania. Zmiešaný charakter nálezov je dokladom, že vrstva 14 nereprezentuje krátkodobý horizont využívania plochy, ale vznikla skôr transferom chronologicky nejednotnej zložky, snád' za účelom planírky terénu pred položením dlažby. Pre časové zaradenie jej vzniku nemožno pracovať s datovaním starším ako druhá polovica 16. storočia. Takéto datovanie i stratigrafická návaznosť exteriérovej dlažby už súvisiacej so vznikom veže viac-menej podporuje datovanie jej výstavby tak, ako ho prezentujú výsledky najnovšieho stavebno-historického výskumu (Krcho 2015).

Tab. IV. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, fragmenty glazovaných škridlic z vrstvy 14.

Tab. IV. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, Fragmente von glasierten Ziegeln aus Schicht 14.

Po stavebno-historickom výskume z roku 2015 sú zásadné interpretácie Evy Križanovej a Vojtecha Fifíka (spolu s Máriou Spoločníkovou), pokiaľ ide o datovanie najstaršej stavebnej fázy, spochybniteľné: „Sondami v dlážke boli zistené tehlové opravy muriva v hĺbke cca 1,20 m pod úrovňou dnešnej dlážky a nábeh krížovej klenby s odtlačkom podesty renesančného schodiska. Výskumy boli však len orientačné; hĺbkový archeologický výskum osvetlí aj domnienky o staršom vzniku zvonice, ktorá bola snáď súčasťou ranostredovekého rádového kostola, prípadne špitála sv. Alžbety.“ (Križanová 1971, 206) Tieto zdanlivo kľúčové nálezové situácie v článku ani v správe nie sú nijako dokumentované. Dnes už disponujeme údajom o hĺbke založenia veže, cca 380 cm od súčasného terénu. Pri takomto založení by musel byť suterén veže veľmi nízky, so značne plytkou klenbou, čo je dosť nepravdepodobné, alebo musel byť rozdelený na viac priestorov, čo je tak isto málo pravdepodobné. „Ostatné otvory zvonice“, okrem otvorov s gotickými ráhami v hornej časti, „(...) sa nám nezachovali. V nasledujúcom storočí boli rozšírené a vymenené za dnešné ranorenesančné. Analógiou s inými zvonnicami s kostolnými vežami najmä na Spiši a v Šariši možno predpokladať, že boli osvetľované úzkymi štrbinovými oknami so širokými špaletami.“ (Križanová 1971, 206) Nálezové situácie v sonde 09 (obr. 15) a v nálezovej situácii 03 (obr. 16) dokladajú, že v neopracovanej časti sú kamenné rámy okien hlboko previazané v charakteristickom homogénnom murive, čo svedčí o tom, že boli osadené súčasne s výstavbou veže a v žiadnom prípade nie dodatočne. Po terajšom výskume je problematické aj vnímanie miery poškodenia veže požiarom v roku 1556, resp. pred rokom 1628. Eva Križanová uvádza: „Podľa sondáží na omietkach sa zdá, že pôvodná gotická vrstva vápennej omietky s povrchom slonovej kosti bola vo veľkej miere zničená a zachované fragmenty so špinavo šedým až čiernym povrchom sú zvyškami po ohni. Súčasne zhorel aj krov so strechou, nakoľko v kapsách pôvodného uloženia trámov sme našli zuhoľnatelé drevené zvyšky. Oheň zničil

Obr. 14. Košice, Urbanova veža. Sonda 10/06, pohľad na severný a východný profil sondy po jej celkovom odkrytí.

Abb. 14. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 10/06, Blick auf das nördliche und östliche Profil des Sondierschnitts nach seiner völligen Freilegung.

vnútornú dispozíciu a napadol zrejme aj pôvodné otvory v nižších podlažiach. V rámci obnovovacích prác mesta sa pristúpilo aj k oprave Urbanovej veže. Pri týchto prácach zrušili pôvodné úzke okná a nahradili ich dnešnými, polkruhovo uzavretými s esovitými rímsami v parapetoch a v supraportách. Na južnej strane v dnešnom prízemí použili tvar okna ukončeného v tvarosloví týchto architektonických článkov napriek novému renesančnému cíteniu pretrvávajú goticujúce znaky v detailoch.“ (Križanová 1971, 207, 208) Tomuto opäť odporujú náleзовé situácie v sonde 09 (obr. 15) a v náleзовej situácii 03 (obr. 16), kde vrstvy omietky prechádzajú plynule do ložnej malty aj okolo kamenných rámov okien. V sonde 13 (obr. 17) je dokonca zachovaný nepoškodený drevený armovací trám v ložnej malte pod parapetom okna s gotickou profiláciou. Nehovoriac o tom, že spomínané fragmenty omietky nie sú v inak precízne spracovanej podrobnej výskumnej správe nijako zdokumentované. Dôležité je pozorovanie o tom, že „napriek novému renesančnému cíteniu pretrvávajú goticujúce znaky v detailoch“. Eva Križanová vníma „stredovekú“ Urbanovu vežu aj v širšom kontexte, jednak v predpokladanej súvislosti s prestavbou farského kostola (1971, 205, 206), ale aj v staršom stredovekom datovaní všetkých spišských zvoníc: „Na druhej strane umelecko-historický rozbor Urbanovej veže, ako aj orientčný výskum ďalších spišských zvoníc zrejme vyvráti doterajšiu mienku o kampanilách, ktoré vznikli ako typicky renesančné protestantské stavby pri starších, pôvodne katolíckych kostoloch a ukáže aj v tomto druhu pamiatok návaznosť na európsky vývoj umenia. Bude vecou ďalších tematických výskumov dokázať, že tieto zvonice sú stredovekého pôvodu nedeliteľnou súčasťou stredovekých cirkevných stavieb.“ (1971, 203, 204) Mária Spoločníková okrem gotického profilu horných okien argumentuje podľa nej charakteristickou štruktúrou gotickej omietky: „A napokon nasleduje pôvodná jasne rozpoznateľná gotická omietka na kamennom murive, u nás iba gotike vlastnej štruktúry s veľkým množstvom kvalitného nažltlého vápna a praného piesku, kúskov slamy, drobných drevených štiepok a uhličkov, dávajúcich tvrdú a kompaktnú vrstvu.“

Obr. 15. Košice, Urbanova veža. Sonda 09 (45×26 cm) v strednej časti vedľa kamenného rámu okna druhého poschodia, na západnom priečeli, na pravej (južnej) strane. Abb. 15. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 09 (45×26 cm) im mittleren Teil neben dem Steinfensterrahmen im zweiten Stockwerk, Westfassade, rechte (südliche) Seite.

Obr. 16. Košice, Urbanova veža. Nálezová situácia 03 v hornej časti vedľa kamenného rámu okna s archivolťou pod rímsou na pravej (južnej) strane na západnom priečeli. Abb. 16. Košice, Urban-Turm. Fundsituation 03 im oberen Teil neben dem Steinfensterrahmen mit Archivolte unter dem Sims auf der rechten (südlichen) Seite an der Westfassade.

(1968, 1, 4) Uvedenú štruktúru spojiva sa nepodarilo identifikovať v ani jednej odobranej vzorke. Naopak, pri porovnávaní ložných mált v prevládajúcom murive z lomového kameňa, miestami prekladaného tehľami, na viacerých úrovniach veže výtane časti s odstránenou fabiónovou rímsou a sgrafitami, ktorá je všetkými bez výhrad vnímaná ako renesančná, sme dospeli k záveru, že ide len o modifikácie toho istého spojiva (obr. 18; Krcho 2015, 9–12). Ak teda považujeme za renesančnú vrchnú časť veže s fabiónovou rímsou a sgrafitami, tak musíme považovať za renesančnú celú hmotu veže (obr. 19:1).

Z výskumnej správy Evy Križanovej a Vojtecha Fifika (s časťou od Márie Spoločníckovej) je zrejmé, že hlavným motívom, ktorý ich viedol k stredovekému datovaniu, je forma kamenných rámov zvukových okien poschodia zvonovej stolice a čiastočne aj ďalšie detaily, napríklad profil kordónovej rímsy v tvare gotického odkvapového nosa medzi prvým a druhým poschodím, do určitej miery premodelovaný už v čase výstavby veže maltou totožnou s ložným spojivom. Tieto, ale aj ďalšie argumenty bádateľov, ako predpokladaný suterén, iná stredoveká úroveň vstupu, resp. predpokladaná sekundárna výmena štrbinových okien na okná s renesančnou profiláciou sú dnes už neudržateľné. Napokon vznik veže v roku 1628 alebo po ňom potvrdzujú aj dve vzorky drevených prvkov, datované dendrochronologickou analýzou, ktorej autorom je Tomáš Kyncl. Boli odobraté práve z častí muriva bezprostredne vedľa zvukových okien, teda presne v tých častiach, ktoré pre svoje gotické formy viedli bádateľov k stredovekému datovaniu. Čas výrubu dreveného dubového armovacieho trámu (sonda 13, obr. 17) sa podarilo rámcovo datovať do obdobia po roku 1553. Tento trám bol zabudovaný tesne pod parapetom západného zvukového okna, ktoré má gotickú formu profilu rámu ukončeného lomeným oblúkom. V prípade jedľového trámu lešenia, na úrovni južného zvukového okna s rovnakou gotickou formou, sa dokonca podarilo datovať rok výrubu na prelom rokov 1627/1628 (Kyncl 2016).

V druhej stavbevej fáze (obr. 19:2), niekedy v druhej polovici 17., resp. v prvej tretine 18. storočia (fázu je problematické zatiaľ presnejšie datovať), vznikli nárožné bosáže

Obr. 17. Košice, Urbanova veža. Sonda 13 (45×26 cm) pod kamenným rámom parapetu veľkého zvukového okna s kamenným rámom ukončeným lomeným oblúkom, na trefom poschodí veže na západnej strane.

Abb. 17. Košice, Urban-Turm. Sondierschnitt 13 (45×26 cm) unter der steinernen Fensterbank des großen Schallfensters mit durch einen Spitzbogen abgeschlossenem Steinrahmen, drittes Stockwerk des Turms auf der Westseite.

a kvádrovanie okolo všetkých okien, ktoré boli počas obnovy pred rokom 1969 odstránené takmer na celej veži, okrem úpravy okien nad prízemím.

V tretej stavebnej fáze (obr. 19:3) bol podľa archívnych prameňov v roku 1754 prerobený krov veže a veža bola znova natretá načerveno. Tento krov so stupňovitým ukončením s arkádami je dobre viditeľný na viacerých zobrazeniach z 18. storočia. Z tejto stavebnej fázy veže sa nezachovalo nič. Krov v roku 1775 vyhorel. Predpokladáme, že počas požiaru sa zrútila masívna fabiónova rímsa s lunetami nad sgrafitami, ktorú po roku 1775 v štvrtjej stavebnej fáze (obr. 19:4) nahradili redukovanou nižšou a bez lunet. Tento stav krovu veže sa zachoval do požiaru v roku 1966.

V piatej stavebnej fáze (obr. 19:5) – niekedy pred rokom 1839 – pravdepodobne postupne okolo veže postavili dosť nesúrodé prístavby krámkov, ktoré v roku 1880 úplne zbúrali. Z tejto stavebnej fázy sa zachovali iba zvyšky základov, ktoré boli archeologicky zachytené, resp. sú zdokumentované na dobových fotografiách. Rovnako je fotograficky zdokumentovaná veža aj po zbúraní krámkov.

V šiestej stavebnej fáze (obr. 19:6) bola podľa plánu Otta Sztehla z roku 1909 (obr. 7) postavená arkáda, do ktorej umiestnili najprv 28 kamenných náhrobkov pochádzajúcich z obnovy dómu. Čiastočne boli obnovené krámiky na nárožiach prístavby. V spodnej časti bola veža obmurovaná 30 cm hrubým tehlovým múrom, „klenby“ tejto fázy boli už v tom čase zhotovené z tenkých betónových škrapín. Úpravy boli dokončené v roku 1912 (obr. 18).

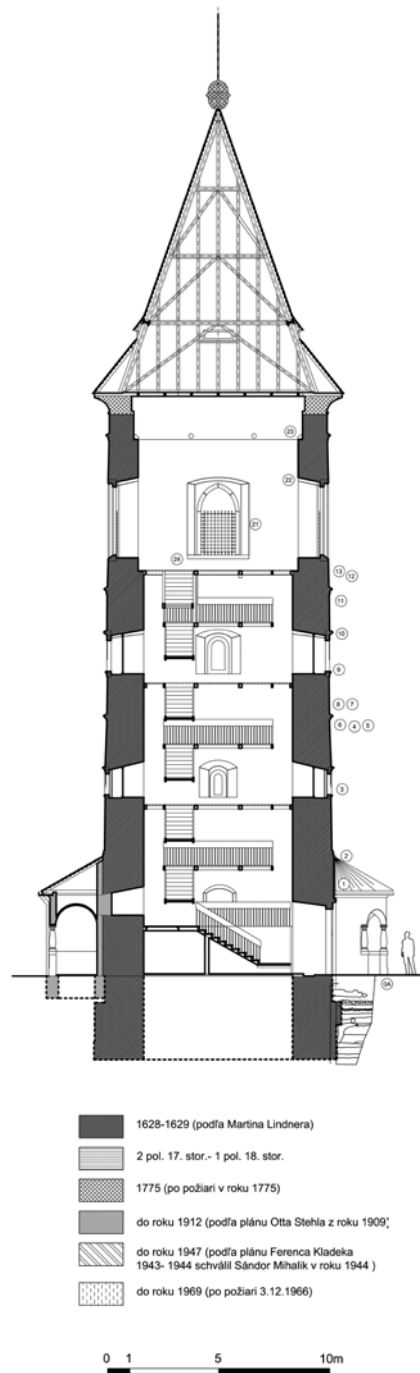
V siedmej stavebnej fáze (obr. 19:7) boli urobené ďalšie úpravy ochodze, ktoré dokončili v roku 1947 podľa plánu podpísaného Sándorom Mihalikom z roku 1944. Ten však vychádzal zo starších návrhov Ferenc Kladeka zo 14. apríla 1943 (obr. 8). Obidva plány Sándor Mihalik iba schvaľoval v mene MOBu (Műemlékek Országos Bizottsága – Krajská komisia pamiatok). Mená architektov úpravy, K. a G. Lux, uvedené v Súpise pamiatok sú podľa nášho názoru nesprávne (Güntherová-Mayerová 1968, 99). Plány na obnovu veže a umiestnenie lapidária v roku 1947 predložili po pričlenení Košíc k Československu na posúdenie aj Poverenictvu školstva a osvetu v Bratislave (odbor ochrany pamiatok). Poverenictvo plány (v archíve sa nenachádzajú) dodatočne schválilo 22. novembra 1947 (Archív PÚ SR, šk. č. 47). Počas tejto obnovy boli poprekladané niektoré náhrobky a lapidárium bolo doplnené o ďalšie epitafy, uložené dovtedy vo Východoslovenskom múzeu. Po úprave ich bolo spolu 36 (jeden bol poskladaný z dvoch rôznych náhrobkov).

V ôsmej stavebnej fáze (obr. 19:8) – po požiari 3. decembra 1966 – bola veža reštaurovaná. Vstávali do nej oceľové schodisko a priestory pre expozíciu lejárstva v Košiciach. Strechu veže zakryli vysokým gotizujúcim kovovým krovom. Obnovu veže dokončili v roku 1969. V roku 1996 do nej vložili kópiu pôvodného zvonu Urban. Jeho pôvodné časti, poskladané z fragmentov, sú uložené na námestí pred vežou. Dnes je vo veži čiastočne expozícia Východoslovenského múzea, čiastočne panoptikum voskových figurín.

V novšej umeleckohistorickej literatúre, snáď počnúc štúdiou Erwina Panofského z roku 1930 (Panofsky 1930), je dobre dokladované prežívanie gotických foriem aj v 16. a 17. storočí (Panofsky 1981; 2013, 207–209). Týmto problémom sa zaoberal aj Rudolf Wittkover (1974, 191) a mnohí ďalší. V kontexte Uhorska uvádza príklady prežívania gotických foriem v 16. a 17. storočí Tibor Koppány (1990, 454), novšie i Gergely Domonkos Nagy (2013). Najbližšie ku Košiciam sú úpravy kostolov s použitím gotických foriem v Tarpe (1592), v Szerencsi (1595)

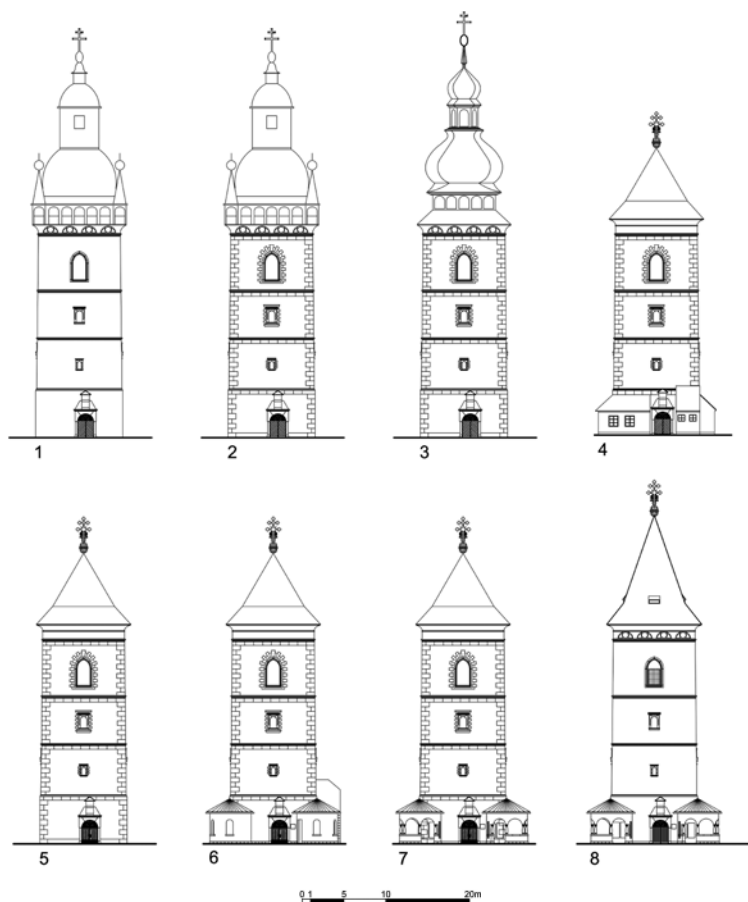
a v Sárospataku (od 1540). Koppány upozorňuje aj na to, že podľa pravidiel cechu murárov a kamenárov v Košiciach v roku 1573 bolo potrebné na prijatie do cechu zhotoviť: „*krížovú klenbu, okno s delením v tvare kríža, alebo oporný pilier s fialou*“³, pričom predpokladá, že pod zhotovením krížovej klenby mysleli jej rebrový svorník, lebo samotná klenba bola príliš jednoduchým produktom, hlavne pre kamenára (1990, 454). Prakticky tie isté pravidlá platili aj pre cech murárov a kamenárov v Kluži (Cluj-Napoca) – podľa cechových pravidiel z roku 1589 (Koppány 1990, 454). Doloženým prežívaním starších foriem aj v Košiciach sa gotizujúce formy predovšetkým horných okien na úrovni zvonovej stolice dajú vysvetliť oveľa jednoduchšie ako uvedené protirečenia. Dôsledkom obľuby gotických foriem sú pravdepodobne aj sekundárne použité kamenné fragmenty nad oknami prvého poschodia (v priebehu pripravovanej obnovy to bude potrebné po postavení lešenia overiť). Sgrafitové hlavy bojovníkov boli zhotovené na základe nejakých grafických predlôh, početné analógie takýchto sgrafit poznáme z Moravy (Weisser 2013, 46–48). Na moravský pôvod týchto foriem poukazuje aj rovnaký pôvod architekta Martina Lindnera. Na základe vedút zo začiatku 17. storočia (obr. 1, 2) predpokladáme, že helmica veže po výstavbe bola stupňovito členitá s nárožnými vežičkami. Aj pri datovaní celej veže do roku 1628–1629 nie je možné úplne vylúčiť aj archívne doložené a na Houfnagelovej rytine (obr. 3) zachyteného predchodcu veže ako nejaké relikty staršieho objektu, zabudované v skúmanej stavbe. O týchto častiach však nateraz nevieme povedať nič určité.

Podľa výsledkov stavebno-historického výskumu (Krcho 2015) podloženého aj dendrochronologickou analýzou (Kyncl 2016) sa javí byť celá veža, včítane časti pôvodnej masívnej fabiónovej rímsy s lunetami a sgrafitami, postavená v jednej – prvej stavebnej fáze, v roku 1628, resp. 1629, architektom Martinom Lindnerom pre zvon Urban, ktorý dovtedy nemali kde umiestniť. Takéto datovanie umožňujú aj písomné pramene a takto

Obr. 18. Košice, Urbanova veža. Rez A-A, vo východo-západnom smere s pohľadom na južnú časť veže.
Abb. 18. Košice, Urban-Turm. Schnitt A-A, in Ost-West-Richtung mit Blick auf den Südteil des Turms.

3 Pôvodne publikoval Kemény 1904, 78: „(...) ein Kreuz gewölb oder ein Kreuzfenster zusetzen ohne Richtscheibl oder Schussblei oder aberspitzecker Pylaster.“

Obr. 19. Košice, Urbanova veža. Teoretická rekonštrukcia vývoja veže: 1 – po roku 1629; 2 – koniec 17. storočia; 3 – po roku 1754; 4 – pred rokom 1839; 5 – po roku 1880; 6 – po roku 1912; 7 – po roku 1947; 8 – po roku 1969.

Abb. 19. Košice, Urban-Turm. Theoretische Rekonstruktion der Entwicklung des Turms: 1 – nach 1629; 2 – Ende 17. Jahrhundert; 3 – nach 1754; 4 – vor 1839; 5 – nach 1880; 6 – nach 1912; 7 – nach 1947; 8 – nach 1969.

bádatelia datujú vežu vo všetkých publikáciách pred druhou svetovou vojnou a mnohí aj po nej. Ani výsledky archeologického výskumu v bezprostrednom okolí veže takýmto záverom neodporujú. Všetko, čo je z veže viditeľné dnes, bolo postavené najskôr v roku 1628, resp. 1629.

Príspevok vznikol v rámci projektu 1/0727/17 vedeckej agentúry VEGA.

Pramene a literatúra

AMK, H: Archív mesta Košíc, Supplementum H, Missiles 1628, 6229/52.

AMK, Mag.: Archív mesta Košíc, Magistrátus 1880, 1825 (szám).

AMK, Prot.: Archív mesta Košíc, Protocollum 1556–1608.

- Archív PÚ SR, šk. č. 47: Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, fond pamiatkové orgány na Slovensku (1919–1951), šk. č. 47, Košice – Dodatočné schválenie kolonády pod Urbanovou vežou, spis číslo 207637/1947-BIII./1.
- Civitates Orbis Terrarum 1617, plate 31: Civitates Orbis Terrarum, vol. 6, Braun & Hogenberg.
- ČURNÝ, M., 2010: Nové nálezy stredovekej a včasnónovovekej stavebnej keramiky z Košíc – Neue Funde mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Baukeramik aus Košice, AH 35, 253–270.
- v tlači: Tehla a stavebná keramika v architektúre stredovekých a včasno novovekých Košíc. In: Forum Urbes Medii Aevi IX/1–2. Cihla a stavební keramika v městské architektuře středověku a novověku ve střední Evropě. Brno.
- DIVALD, K., 1899: A felső magyar országi renaissance-építészet II., Magyar mérnök és építész egyesület közlönye XXXIII./VI., 219–224.
- DOMONKOS NAGY, G., 2013: Gothicized buildings and the role of symbols in Baroque architecture, Periodica Polytechnica, 69–76.
- Forster Központ, 5187: Forster Központ, Budapest – tervtár, 5187.
- GAŠPAR, J., 2011: Košice. Pohľady do histórie mesta na starých pohľadniciach. I. časť. Poprad.
- GROŠKO, I., 1980: Košice vo výtvarnom umení. Košice.
- GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, A., red., 1968: Súpis pamiatok na Slovensku II. Bratislava.
- HALAGA, O. R., 1992: Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice.
- HENNING, J.–RUSNÁK, R., 2008: Nové dendrodáta z Košíc – The new dendro data from Košice. In: Ve službách archeologie, sv. 1 (Hašek, V.–Nekuda, R.–Ruttikay, M., edd.), 151–156. Nitra.
- JUCKES, T., 2011: The Parish and Pilgrimage Church of St Elizabeth in Košice. Turnhout.
- KEMÉNY, L., 1901/1905: Az Orbántorony. Kassavidéke.
- 1904: Kassai építőmesterek in Magyar mérnök és építészegylet Közölyne.
- 1916: Mű- és művelődéstörténeti adatok Kassa város életéből a rokokó korában, Archeológiai értesítő.
- KEREKES, Gy., 1902: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bírőüzleti-, köz- és családi élete 1573–1635. Budapest.
- 1943: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629. Budapest.
- KISARI BALLA, Gy., 1996: Török kori várrajzok Stockholmban. Budapest.
- KOPPÁNY, T., 1990: Gotizáló tendenciák a Magyarországi későreneszánsz építészetben. In: Collectanea Tiburtiana, Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére (Galavics, G.–Herner, J.–Keserű, B., edd.), 451–461. Szeged.
- KORPONAY, J., 1866–1870: Abauj vármegye monográphiája I. Kassa.
- KRCHO, J., 1992: „Standing Watch in Kassa“. City walls and watchtowers and their phases of constructions, Periodica Polytechnica, Architecture, 36, č. 1–4.
- 2015: Urbanova veža – Košice. Pamiatkový výskum. Nepublikovaný rukopis.
- Krigsarchivet, handritade Kartverk Nr. 23/37: Kungliga Krigsarchiv et Stockholm, handritade Kartverk Nr. 23/37.
- KRIŽANOVÁ, E., 1971: Urbanova veža v Košiciach, Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 7, 203–236.
- KRIŽANOVÁ, E.–FIFÍK, V., 1968: Urbanova veža v Košiciach, I. etapa podrobného výskumu, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava. Nepublikovaný rukopis. Súčasťou tohto dokumentu je text M. Spoločníkovej, Zpráva o prevedení prieskumu na objekte „Urbanova veža“ v Košiciach, 53–58.
- KUHN, I., 1982: Renesančná architektúra na Slovensku, ARS 16, č. 2, 16–72.
- KYNCL, T., 2016: Výskumná správa č. 086-16, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z Urbanovy věže v Košicích. Nepublikovaný rukopis.
- Landesarchiv Karlsruhe HfK VI, fol. 39: Landesarchiv Baden-Württemberg, Generallandesarchiv Karlsruhe HfK VI, fol. 39.
- Landesarchiv Karlsruhe HfK XIII, fol. 50–52: Landesarchiv Baden-Württemberg, Generallandesarchiv Karlsruhe HfK XIII, fol. 50–52.
- Landesarchiv Karlsruhe HfK XV, fol. 47: Landesarchiv Baden-Württemberg, Generallandesarchiv Karlsruhe HfK XV, fol. 47.
- Landesarchiv Karlsruhe HfK XVII, fol. 16: Landesarchiv Baden-Württemberg, Generallandesarchiv Karlsruhe HfK XVII, fol. 16.
- MIHALIK, J., 1897: Kassa és környéke, tájékoztató kalauz. Kassa.
- MIHALIK, S., 1943: Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája – Pět rokov ochrany umeleckých pamiatok a muzeálnej práce 1938–1943. Kassa.

- MOL, Térképtár: S 11 No 0490:1, plán je prístupný aj na webe: <http://mol.arcanum.hu/terkep/opt/a121112h-tm?v=pdf&q=CIM%3D%28Delineatio%29%20and%20TRGY%3D%28kassa%29&a=list>, cit. 14. 12. 2014.
- ÖNB, cod. 8609: Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 8609, fol. 56.
- ÖNB, cod. 8623: Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 8623, fol. 23 a 24.
- PANOFSKY, E., 1930: Das erste Blatt aus dem Libro Giorgio Vasari, Städel-Jahrbuch VI, 25–72.
- 1981; 2013: Význam ve výtvarném umění. Praha.
- Relatio 1603, No. 69: Relation. MOL (Magyar Országos Levéltár), E 158, Mikrofilm: MOL, Filmtár 1862.
- Prameň bol nedávno publikovaný v pôvodnom znení i so slovenským prekladom a opatrený komentárom: Duchoň, J., Relation, analýza prameňa, Východoslovenský pravek X, 2013, 291–332.
- RUSNÁK, R., 2013: Desať rokov archeologického výskumu v jadre mesta, Historická revue, špeciál, 11–14.
- v tlači: Vrcholno stredoveká keramika z výskumu v Košiciach, pri Dóme sv. Alžbety. Zborník z konferencie Hlinené nádoby 1000–1700, Trebišov, 2006.
- v tlači a: Nálezy stavebnej keramiky z výskumu gotickej fázy dominikánskeho kláštora v Košiciach. In: Forum Urbes Medii Aevi IX/1–2. Cihla a stavebná keramika v mestské architektúre stredoveku a novoveku ve střední Evropě. Brno.
- SPOLOČNIKOVÁ, M., 1968: Urbanova zvonica je gotická, Východoslovenské noviny, 26. januára 1968, I a 4.
- SPS 1968: Günterová, A., red., Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok druhý. K–P. Bratislava.
- SZIKLAY, J.–BOROVSKY, S., 1896: Magyarország vármegyéi és városai I L., Abaujvármegye és Kassa. Budapest.
- ŠOBA Prešov, inv. č. 275: Magistrát mesta Prešov, inv. číslo 275, signatúra 2118, Matrika prijatých do zväzku mesta 1538–1676 (folia 64r).
- TUTKÓ, J., 1861: Szabadkirályi Kassavárosának történeti évkönyve. Kassán.
- UHORSKÝ SIMPLICISSIMUS, 1975: Uhorský Smplicissimus. Bratislava. Preklad a epilóg: Jozef Vlachovič.
- URBANOVÁ, N., 2003: Základy stredovekých miest – urbanistická štruktúra. In: Buran, D. a kolektív, Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika, 71–86, obr. 40. Bratislava.
- 2003a: Architektúra profánneho a sakrálneho priestoru. In: Buran, D. a kolektív, Dejiny slovenského výtvarného umenia. Gotika, 277–284, obr. 235. Bratislava.
- 2009: Urbanizmus a architektúra miest v období renesancie. In: Rusina, I. a kolektív, Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia, 247–261, 704. Bratislava.
- WEISSER, P., edit., 2013: Sgrafita zámku v Litomyšli. Pardubice.
- WICK, B., 1928: A háromszáz éves kassai szent Orbán-torony, 1628–1928. Košice.
- 1928a: Kassarégimemetői templomi kriptái és síremlékei. Košice.
- 1933: Kassarégisíremlékei, XIV–XVII század. Košice.
- 1941: Kassa története és műemlékei. Kassa.
- WITTKOWER, R., 1974: Gothic versus Classic. Architectural Projects in Seventeenth-Century Italy. New York.

Zusammenfassung

Zur Datierungsproblematik der Entwicklungsphasen des Urban-Turms in Košice

Der Urban-Turm ist ein massiver, viergeschossiger Bau im Zentrum des historischen Stadtkerns von Košice, der als Glockenturm des St. Elisabeth-Doms, der Hauptpfarrkirche von Košice, errichtet wurde. In der bisherigen Fachliteratur herrschen zwei Meinungen über die Datierung seiner Errichtung vor. Von den älteren Historikern wird der Bau des ganzen Urban-Turms in das Jahr 1628 oder 1629 datiert, neuere Quellen ziehen einen mittelalterlichen, im Jahr 1628 lediglich umgebauten Grundbau in Betracht. Es ist offensichtlich, dass das Hauptmotiv, das sie zu einer mittelalterlichen Datierung brachte, auf der gotischen Form des Steinrahmens der Schallfenster in der Etage basiert, in der sich der Glockenstuhl befindet (Križanová 1971; Križanová–Fifik 1968).

In den Jahren 2014–2015 wurde im Rahmen der geplanten Renovierung des Bauwerks eine bauhistorische Untersuchung des Turms durchgeführt (Krcho 2015). Die Untersuchung erfolgte hauptsächlich anhand von zerstörungsfreien Methoden, aber auch durch Sondierschnitte. Insgesamt wurden 34 Sondierschnitte gelegt. Die in zwei der Sondierschnitten gemachten Funde konnten

auch dendrochronologisch datiert werden. Nach diesen Untersuchungen sind die wesentlichen von Eva Križanova und Vojtech Fifik (zusammen mit Mária Spološnikova) angestellten Interpretationen – was die Datierung der ältesten Bauphase anbelangt – fraglich. Die Fundsituation in Sondierschnitt 09 (Abb. 15) und in der Fundsituation 03 (Abb. 16) belegen, dass die unbearbeiteten Teile der Fenstersteinrahmen tief vom charakteristischen, homogenen Mauerwerk umschlossen werden, was darauf hindeutet, dass sie zu dem Zeitpunkt, als der Turm gebaut wurde, und keinesfalls erst nachträglich, gesetzt wurden. Auch die Putzschichten gehen um die Steinfensterahmen herum fließend in den Lagerfugenmörtel über. In Sondierschnitt 13 (Abb. 17) ist sogar ein unbeschädigter Armierungsholzbalken im Lagerfugenmörtel unter der Fensterbank des mit einer gotischen Profilierung ausgestatteten Fensters erhalten geblieben, der per Dendroanalyse in die Zeit nach 1553 datiert wurde (Kyncl 2016). Durch einen an mehreren Höhengniveaus des Turms gemachten Vergleich der Lagerfugenmörtel – einschließlich des vorbehaltlos als renaissancezeitlich angesehenen Teils mit dem entfernten Hohlkehlsims und den Sgraffiti – sind wir zu dem Schluss gekommen, dass es sich dabei jeweils um eine Modifizierung desselben Bindemittels gehandelt hat (Abb. 18; Krcho 2015, 9–12). Wenn wir also den oberen Teil des Turms mit dem Hohlkehlsims und den Sgraffiti als renaissancezeitlich ansehen, dann müssen wir die ganze Baumasse des Turms als renaissancezeitlich betrachten. Die hier aufgeführten Überlegungen werden auch durch eine zweite dendrochronologische Datierung eines Fundes gestützt, und zwar des Tannenbalkens des Gerüsts auf dem Höhengniveau des südlichen, seiner Form nach ebenfalls gotischen Schallfensters. In diesem Fall ist es sogar gelungen, das Fällungsjahr in die Jahreswende 1627–1628 zu datieren (Kyncl 2016).

Bei einer im Jahr 2006 auf dem Marktplatz durchgeführten archäologischen Grabung wurde eine Sonde (10/06) direkt an der Westwand des Turms gelegt. Mit einem Sondierschnitt gelang es, das Fundamentmauerwerk des Turms in der ganzen Tiefe des Fundaments freizulegen und gleichzeitig die ganze Stratigraphie der Schichten zu erfassen, die direkten Kontakt mit dem Mauerwerk des Turms haben. Die Untersuchung hat ergeben, dass die hochmittelalterlichen Schichten 8, 10 und 13 noch vor der Errichtung des Turms entstanden waren. Umgekehrt war Schicht 16 – die Steinpflasterung im Außenbereich – in der Stratigraphie des nördlichen Profils von Sondierschnitt 10/06 die erste Schicht, die mit Sicherheit erst nach dem Bau des Turms entstand. Sie setzte genau auf der Schnittstelle von Fundament und Oberfundament auf, an einer Stelle hat sie auch einen Fundamentabsatz leicht überdeckt (Abb. 10). Da Schicht 15 lediglich aus einem reinen Sandbett für die Pflasterung bestand, ist Schicht 14 für die Datierung von Schlüsselbedeutung. Für eine zeitliche Einordnung ihrer Entstehung kann mit keiner älteren Datierung als der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts gearbeitet werden. Die Datierung ihrer Entstehung wird so, wie sie die Ergebnisse der jüngsten bauhistorischen Untersuchung präsentieren (Krcho 2015), mehr oder weniger auch dadurch gestützt, wie die bereits mit dem errichteten Turm zusammenhängende Pflasterung im Außenbereich angeschlossen hat.

Der Urban-Turm wurde in acht Bauphasen errichtet (Abb. 19). Ihr ältester Teil wurde schließlich der Schallfenster mit den gotischen Formen im dritten Stockwerk in einer einzigen Bauphase – in der ersten – im Jahr 1628, bzw. 1629 unter der Leitung des Architekten Martin Lindtner für die Urban-Glocke errichtet, für die es bis dahin keinen Ort gegeben hatte, sie aufzuhängen. Eine solche Datierung ermöglichen auch die schriftlichen Quellen, und die Ergebnisse der in der unmittelbaren Umgebung des Turms durchgeführten archäologischen Grabung stehen ebenfalls in keinem Widerspruch zu diesem Schluss. Alles, was vom Turm heute zu sehen ist, wurde frühestens im Jahr 1628, bzw. 1629 errichtet.

Der vorliegende Beitrag ist im Rahmen des Projektes 1/0727/17 der Wissenschaftsagentur VEGA entstanden.

Dr. Ing. arch. Ján **Krcho**, PhD., Katedra teórie a dejín umenia Fakulty umení Technickej univerzity v Košiciach, Watsonova 4, SK 042 00 Košice, Slovenská republika, jan.krcho@tuke.sk

Mgr. Rastislav **Rusnák**, PhD., Katedra teórie a dejín umenia Fakulty umení Technickej univerzity v Košiciach, Watsonova 4, SK 042 00 Košice, Slovenská republika, rastislav.rusnak@hotmail.sk

